

UOT 327

SURIYADA VƏTƏNDAŞ MÜHARİBƏSİNİN TARİXİ KÖKLƏRİ VƏ ONU DOĞURAN SƏBƏBLƏR

Tamerlan ƏHMƏDLİ*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 5 fevral 2019; Çapa qəbul edilmişdir: 4 iyul 2019; online-da çap edilmişdir: 25 sentyabr 2019

Received: 5 February 2019; accepted: 4 July 2014; published online: 25 September

Açar sözlər: Suriya, Əsəd, rejim, müharibə, böhran

Giriş

2011-ci ilin mart ayından etibarən Suriyadakı vətəndaş müharibəsi geniş miqyaslı xarakter almış, daxildə baş verən vətəndaş müharibəsi nəticəsində yaranmış böhranlı vəziyyət ölkə sərhədlərini aşaraq ümumi Yaxın Şərqi regionuna o cümlədən beynəlxalq miqyasda təhlükəsizliyə əsas təhdid funksiyası daşımışdır. Müharibə bir sıra sferalarda kifayət qədər problemlərə yol açmış, xüsusən qaçqın probleminin geniş vüsət almasına səbəb olmuşdur.

İlk əvvəllər Yaxın Şərqdə geniş vüsət alan “Ərəb baharı”nın ölkəyə sıçrayışı ilə başlayan proseslər müəyyən müddət keçdikdən sonra geniş miqyas almağa başladı. İstər müxalif istərsə də iqtidar yönümlü qüvvələrin qarşılıqlı əsliyə gətirilməsi mövcud olan bir sıra faktorlarla bağlıdır. Belə ki, ölkəni bürüyən siyasi katalikzmlərin səbəbini müəyyənləşdirmək üçün ölkənin XX əsr tarixindən etibarən özünü göstərən şiə-sünni ixtilafı qeyd edilməlidir. Bununla yanaşı, Suriyada mövcud siyasi vəziyyəti daha yaxşı təhlil etmək üçün bu proseslərdə regional və qlobal güclərin təsirlərini nəzərə almaq lazımdır. Çünki Vətəndaş müharibəsinin başlanğıcından etibarən mövcud olan iki qütbü dəstəkləyən, müharibə zamanı mühüm rol oynayan müxtəlif ölkələr olmuşdur. Rejimi dəstəkləyən dövlətlər Rusiya və İran ikən, müxalif qüvvələri dəstəkləyənlər aralarında müəyyən məsələlərdə fikir ayrılıqları olsa da, Amerika Birləşmiş Ştatları, Qərbi dövlətləri və Türkiyədir.

Hazırda Suriyada təzahür edən siyasi gərginliyin digər səbəblərindən biri də tarixən mövcud olan avtokratik quruluşun indiki siyasi tendensiyalara təsiridir. Düzgün olmayan avtokratik idarəetmə nəticəsində siyasi situasiyanın gərginləşməsi vətəndaş müharibəsi ilə nəticələnmişdir.

Yuxarıda qeyd edilən amillərlə bərabər Suriyada mövcud siyasi gərginliyi tarixi aspektdən dəyərləndirib proseslərin kökünü müəyyənləşdirmək olduqca əhəmiyyətlidir. Hazırkı siyasi durum və ölkənin 2011-ci il hadisələrinə sürüklənməsi keçmişdə baş verən bir sıra hadisələrlə bağlıdır. Ona görə də Suriya tarixinin bir sıra məqamlarına qısa da olsa nəzər salmaq hazırkı proseslər haqqında daha əyani təsəvvürün olması üçün önəmli əhəmiyyət kəsb edir.

1. Suriya tarixində avtokratik rejimlər

Suriya təxminən 400 il Osmanlı imperiyasının tərkibində mövcud olmuşdur. 1800-ci illərdə Osmanlı imperiyasının zəifləməsi ilə Suriyada da müstəqilliyə can atma meyilləri güclənmiş 1918-ci ildə ingilislər tərəfindən dəstəklənən Əmir Faysalın rəhbərliyi

* doktorant, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: tamerlanahmadli@yahoo.com

altında ərəb ordularının Şamı tutması ilə Osmanlı dövrü Suriya üçün başa çatmışdır (14). Nəticədə Suriya avtokratik rejimlərin bir-birini əvəzlədiyi yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bununla da Suriyada Osmanlı dövründən sonra siyasi hakimiyyət və sistem dəyişiklikləri qısamüddətli və intensiv xarakter daşımış sonda isə Suriyanın mövcud vəziyyətinə gətirib çıxarmışdır.

1.1. Fransa müstəmləkəsi dövrü və müstəqilliyinin ilk illəri

1920-ci ildə Əmir Faysalın Suriyanın kralı elan edilməsi ilə ölkə Livan da daxil olmaqla böyük bir ərazini əhatə etmişdir. Lakin onun hakimiyyəti qısamüddətli olmuş, San-Remo konfransından sonra ölkə ingilis və fransızların arasında bölünmüşdür. Suriyada nəzarəti ələ keçirən fransızlar Faysalı ölkədən qaçmağa məcbur etmişdilər. Bu hadisə Suriyanın Fransa müstəmləkəsinə çevrilməsində həlledici rol oynamışdır. Beləliklə, ölkə Fransanın nüfuz dairəsinə daxil olduqdan sonra fransızların ölkəni etnik və dini amillərə bağlı olaraq ayrı-ayrı muxtar vilayətlərə bölməsi nəticəsində ölkədə ələvi-sünni ədavətini gücləndirəcək mühit formalaşmışdır. 26 illik Fransa müstəmləkəsi dövründə Suriya 3 muxtar hissəyə parçalanmışdır (2, 303-311). Bu muxtariyyətlərdən ikisi şiəliyin əsas qollarından olan druzlar və ələvilərə verilmişdir. Ölkədə ərəb millətçiliyinin güclənməsinin qarşısını almaq üçün Fransa azlıq təşkil edən şiə qruplarına dəstək nümayiş etdirmişdir. Bu isə öz növbəsində sünnilərlə şiələr arasında ixtilafların yaranmasına zəmin formalaşdırmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, ölkədə Fransa müstəmləkəsinə qarşı ümumxalq mübarizəsi aparılmış, 1925-ci ildən etibarən etirazlar daha ciddi xarakter daşımağa başlamışdır. Həmin dövrlərdə bu aksiyaların qarşısı alınmışdır. Ancaq ikinci dünya müharibəsindən sonra Fransanın zəifləməsi ilə xalqın müqaviməti qarşısında fransızlar tab gətirməyərək ölkəni tərk etməyə məcbur qaldılar. Beləliklə Suriya müstəqillik əldə etdi (2, 88-106).

Müstəqillik əldə etdikdən sonra isə Suriyada qeyri-sabit siyasi vəziyyət yaranmışdır. Belə vəziyyətin yaranmasının başlıca səbəbi isə ərzində bir neçə dəfə hərbi çevrilişə cəhdlərin baş verməsi idi. Nümunə kimi 1949-cu ildə ordu zabitlərindən olan əl-Şişəhli hakimiyyəti ələ keçirmiş və hərbi diktatura qurmuşdur. 1952-ci ildə isə ölkədə bütün siyasi partiyaların fəaliyyətini qadağan etmişdir. 1954-cü ildə isə əl-Şişəhli özü hərbi qiyam nəticəsində devrilmişdir (3, 303-318). 1959-cü ildə isə Suriya və Misir birləşərək Birləşmiş Ərəb respublikasının əsasını qoymuşdur. Bu dövlətin prezidenti Camal Əbdül Nasir olmuşdur, o da xələfi kimi hakimiyyətə gəldikdən sonra siyasi partiyaların fəaliyyətini qadağan edərək, avtokratik idarəetmə sistemi formalaşdırmışdır. Lakin Camal Əbdül Nasirin prezidentliyi qısamüddətli olmuş, 1961-ci il ordu zabitlərinin qiyamı ilə onun Suriyadakı hakimiyyətinə son qoyulmuşdur (2, 107-111).

1.2 BAAS partiyası və Hafiz Əsəd

BAAS partiyası 1947-ci ildə Şeyx Mişel Aflaq və Salah Əl-Din Əl-Bitar tərəfindən qurulmuşdur. Partiya ilk əvvəllər sünnilər və şiələrin birliyi ilə qurulmuşdur. Partiyanın əsas ideologiyası özündə ərəb millətçiliyini, ərəb sosializmini və militarizmi birləşdirir. 1963-cü ildə növbəti hərbi çevrilişdən sonra bu partiya hakimiyyətə gəldi. Azsaylı ordu zabitlərinin birləşməsi ilə yaradılan partiya ölkədə yeganə hərbi siyasi güc funksiyasını daşımışdır (5, 24). Partiya təmsilçiləri ələvi-şiə məzhəbli zabitlərdən ibarət idi. Belə ki orduya şiələrin daha çox cəlb edilməsi və sünnilər arasında parçalanma meyillərinin daha güclü olması şiələrin üstün siyasi mövqeyə malik olmalarına zəmin yaratmışdır (7, 39-69). Sözsüz ki, şiə qruplarının hakim mövqeyi çoxluq təşkil edən sünnilərin narahatçılığına səbəb olmuşdur (30, 96). Dövlət isə baş verə biləcək neqativ tendensiyaların qarşısını almaq üçün adekvat olaraq tədbirlər həyata keçirmiş, iqtisadi monopoliyanın qarşısı al-

miş, bir sıra müəssisələrin milliləşdirməsini həyata keçirmişdir. Həmçinin kəndlilərin rifahı naminə torpaqla bağlı mühüm islahatlar aparılmışdır. (8, 67-88)

Hafiz Əsəd 1930-cu ildə Nusayriyə dağlarında 11 uşaqly yoxsul ailənin 9-cu uşaqly olaraq dünyaya gəlmişdir. (1, 95-103). Suriya Hava Qüvvələrindən Baas Partiyasına üzv olan və Suriya Hava Qüvvələrində baş leytenant olan Əsəd 1963-cü il çevrilişindən sonra Suriya Hava Qüvvələrinin başçısı təyin edildi. 1966-cı ildə Əsəd artıq 35 yaşında müdafiə naziri vəzifəsinə qədər yüksəlmişdi (25, 37). Getdikcə nüfuzu güclənən Hafiz Əsəd getdikcə həmin dövrdə baş qərargah rəisi Salah Cadidi devirərək, 1970-ci ildə partiyanın və ölkənin lideri oldu (21). Onun rəhbərliyinin ilk illərindən etibarən Baas Partiyası ölkədə vahid güc mərkəzi elna edildi və digər siyasi partiyaların fəaliyyəti qadağan edildi. Hafiz Əsəd şiələri dövlətin əsas vəzifələrinə gətirərək dünyəvi idarəetmə xətti yürütmüşdür. (25, 50). Onun hakimiyyətə gəlişi ilə məzhəblərarası gərginlik artmışdır. Nəticədə sünnilər müxtəlif müxalif qruplaşmalarda birləşməyə başlamışdır. Həmin dövrlərdə şiə ələviləri xalqın etirazlarının qarşısını almaq üçün bir sıra addımlar atmışdır. Bu istiqamətdə ölkə konstitusiyasında dövlət başçısının müsəlman olması tələbi idi. Bu tələblə ölkədə heç bir məzhəbin üstün tutulmadığı bildirilirdi. Lakin hadisələrin sonrakı inkişafında ölkədə avtokratik rejim formalaşmış və müxalif qruplara qarşı zorakı təzyiq üsullarından istifadə yolu ilə onlar işğəncələrə məruz qalmış, həbsə atılmışdır.

Sosialist dəyərlərə bağlı olan Hafiz Əsəd 1980-ci ildən etibarən yeni istiqamət yürüdərək iqtisadi liberallaşma prosesinə başladı Buda səbəbsiz deyildi. Ölkə iqtisadi böhran vəziyyətinə düşdüyü üçün liberallaşdırma yolu ilə iqtisadi sahədə tənəzzülün qarşısını almaq, bununla da dövlət sektorunun mümkün maliyyə itkilərinin qarşısını almaq xətti irəli sürülmüşdür. Lakin rejim avtokratik üsulla idarə edildiği üçün hakimiyyət iqtisadi liberallaşdırmanı bütün sferalarda həyata keçirməyə qarşı çıxmış. yalnız müəyyən sahələrlə bu siyasət məhdudlaşmışdır. (9, 98)

Əsədin hakimiyyətə gəlişindən etibarən ölkədə artan gərginlik tədricən şiddətli bir üsyan xarakteri almağa başlamışdır. Bu cür siyasi mühitin formalaşmasında şiə-ələvi yönümlü Əsəd rejiminin qanuniliyini tanımayan Sünni Müsəlman Qardaşları adlı təşkilatdır. Suriyalı Müsəlman Qardaşları 1946-cı ildə yaradılmışdır. Dövrün siyasi arenasında torpaq mülkiyyətçiləri və tacirlərdən əsas söz sahibi olsalar da müəyyən sayda islamçı qruplarda parlamentdə təmsil olunmuşdur. Müsəlmanlar Qardaşları təşkilatının da əsas üzvlərini sünni orta təbəqə nümayəndələri olmuşdur (34, 2). 1960-cı illərdə Baas partiyasının hakimiyyətə gəlişi ilə gizli fəaliyyət göstərməyə başlayan təşkilat 70-ci illərdən etibarən şəriət tərəfdarlarının artması ilə tədricən aktiv fəaliyyətə keçməyə başlamışdır. Müsəlman qardaşlarının və digər sünnilərin ölkəni İslam Respublikası təyin edilməsi tələbi ilə razılaşmayan Hafiz Əsədin prezidentliyi dövründə prezidentin müsəlman olması üçün konstitusiya şərti irəli sürüldü. Buna baxmayaraq, müəyyən sünni qrupların narazılığı aradan qalxmadı. Onlar rejimə qarşı çox sayly sui-qəsdlər və bombaly hücumlar həyata keçirmişdir (8, 65-89). 80-ci illərin əvvəlindən ölkənin şimalında Hələb və Hama kimi şəhərlərdə tələbə, peşə təşkilatları və hətta tacirlərin iştirakı ilə bir çox etiraz aksiyası keçirilmişdi. Rejim etirazları əsasən hərbi əməliyyatlarla yatırırđı. 1979-cu ildə Müsəlman Qardaşlar üzvləri Hələbdə təhsil alan 80-dən çox silahsız hərbi məktəb şagirdini öldürdülər. 1980-ci ildə Əsəd Müsəlman Qardaşları təşkilatının üzvü olmağı cinayət hesab edərək qadağan etdi. Bundan sonra Müsəlman Qardaşları gizli olaraq fəaliyyətini davam etdirirdi. Lakin 1982-ci ildə rejim qüvvələri tərəfindən Hama şəhərində on minlərlə insanın öldürülməsindən sonra Müsəlman Qardaşların üzvləri ölkəni tərk etməyə məcbur qaldılar.

1.3. Bəşər Əsəd dövründə Suriya

2000-ci ildə Hafiz Əsədin ölümü nəticəsində oğlu Bəşər Əsəd hakimiyyətə gəlmiş-

dir. Əsas varis hesab edilən qardaşının gözlənilməz ölümündən sonra İngiltərədən Suriyaya qayıdan Bəşər Əsəd 2000-ci ilin may ayında keçirilən referendumda səslərin 97 faizini qazanaraq Suriya prezidentinə çevrildi (13). Hakimiyyətə gəldikdən sonra Bəşər Əsəd xalqa islahatlar aparacağını və ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyətin inkişafı istiqamətində tədbirlər görəcəyini vəd etmişdir. Ancaq o, atasının siyasi kursunu davam etdirərək xalqı repressiv təzyiqlər metodları ilə özünə tabe etməyə çalışmış, ölkə əhalisinə qarşı sərt siyasi idarəetmə üsullarından istifadə etmişdir. Lakin Bəşər Əsədin hakimiyyətə gəlməsini ilk əvvəllər əhalinin böyük bir hissəsi müsbət hal kimi qiymətləndirmişdir. Gənc prezidentin Qərbdə təhsil alması da bu tip fikirlərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır (9, 95). Əsəd öz prezidentlik çıxışında da iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi, korrupsiyaya qarşı mübarizə və demokratik yönümlü bir çox islahatlar aparacağına söz vermişdir. Modernizm istiqamətində o, Suriya tarixində ilk dəfə Kompüter Cəmiyyətinin yaradılması ilə bağlı qərar qəbul etmişdir. Həmçinin bir çox siyasi məhbusu azadlığı çıxması ilə bağlı sərəncam imzalamışdır. Bundan başqa, demokratik islahatlara dəstək verən bir qrup ziyalıya hətta ictimai görüşlər keçirmək və bəyanatlar yaymağa icazə verilmişdir (13).

Göründüyü kimi, Bəşər Əsəd hakimiyyətə gəldikdən sonra, tam miqyaslı neoliberal islahatlar həyata keçirməyə başladı (39). Ancaq buna baxmayaraq yoxsulluq, işsizlik və sosial bərabərsizlik halları aradan qalxmadı. Əksinə, qloballaşmanın gətirdiyi neqativ tendensiyalar və iqlim dəyişikliyi bu problemlərə səbəb oldu (40). Nəticədə 2011-ci ildə Əsəd rejiminə qarşı kütləvi xalq etirazları başladı. Lakin qeyd edilməlidir ki, nümayişlərin tək səbəbi iqtisadi və global amillərdən qaynaqlanmırdı (18, 7).

2005-c ildə Suriyanın əsas müttəfiqlərindən olan Livanda “Sədir inqilabı”nın baş verməsi sözügedən ölkədə Bəşər Əsədin mövqeyinə ciddi zərbə vurmuşdur (41). Bundan sonra Əsəd Müsəlman Qardaşları adlı təşkilatın fəaliyyətinə icazə verdi. Həmçinin müxalif qüvvələrə qarşı siyasi kompromisə getməyə məcbur qaldı. Suriya toplumuna Bəşər Əsəd hökumətinə maneə yaratmamaq şərti ilə demək olar ki bütün sferalarda sərbəstlik verildi. Sözsüz ki, 2000-ci ildə Hafız Əsədin ölümü ilə başlayan müxaliflərin aktivliyini və siyasi liberallaşmanı özündə ehtiva edən “Şam baharı” hərəkatının da oynadığı rol qeyd edilməlidir. Lakin bu hərəkat tərəfdarları ölkə hakimiyyəti tərəfindən təzyiqlərlə üzləşmiş və zorakı üsullarla etirazların qarşısı alınmışdır (16). Atasının yolunu davam etdirən Bəşər Əsəd də öz hakimiyyətini seçkilər yolu ilə qanuniləşdirməyə çalışmışdır. Seçkilərdə siyasi aktivliyin olmaması, insanlarda olan qorxu hissi və avtokratik rejimin yaratdığı siyasi mühitin təsiri nəticəsində Bəşər Əsəd qələbə qazanmağa müvəffəq olmuşdur (40). Sonrakı mərhələdə isə islamçı eyni zamanda kürd müxalif yönümlü şəxslərin kütləvi həbs edilməsi halları artmağa başlamışdır. Göründüyü kimi Bəşər Əsəd xalq islahatlar keçirəcəyinə vəd versə belə hakimiyyət gəldikdən sonra tamamilə başqa tip idarəçilik yürütmüşdür (13). Rejimin bu cür inzibati metodlarla xalq kütlələrinə qarşı sərt mövqeyi etirazların kəskin yüksəlməsi fonunda Əsəd hökumətini geriyyə addım atmağa məcbur etmişdir. Belə ki, Bəşər Əsəd bundan sonra bir çox siyasi məhbusu azad etdi, 48 illik fəvqəladə vəziyyət halı aradan qaldırdı və hökuməti istefaya göndərməyə məcbur qaldı. Buna baxmayaraq, onun bu islahatları ölkədəki siyasi gərginliyi azaltmadı əksinə proseslər yüksələn xətlə inkişaf etməyə başladı (14). Nəticədə Yaxın Şərqdə baş qaldıran “Ərəb baharı” Suriyadan yan keçməmiş, ölkə əhalisi ayağa qalxaraq siyasi hakimiyyətə öz etirazını bildirmişdir. 2011-ci ildə Dera şəhərində başlayan nümayişlər, qısa müddət ərzində ölkə daxilində yayıldı və dövlət orqanlarının da mümkün islahatlar variantından imtina edərək xalqa qarşı yönəlməsi vətəndaş müharibəsinə səbəb oldu.

Ona görə də 2011-ci ildə başlayan Suriya münaqişəsi və onu yaradan səbəbləri müəyyən etmək ölkədə baş verən siyasi prosesləri izah etmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2. Suriyada vətəndaş müharibəsinin səbəbləri

Müharibə ilk növbədə Bəşər Əsəd hakimiyyətinə qarşı yönəlsə də daxili qruplar arasında da fikir-ayrılıqları olmuş nəticədə qüvvələr Bəşər Əsədə qarşı vahid mövqedən çıxış etməmişdir. Həmçinin üsyançılar Qərbə bel bağlayaraq, Ərəb baharı dalğasına qoşulmuşdur. Əsəd isə ona qarşı yönələn şəxslərin radikal ekstremist düşüncəli şəxslər olduğunu məqsədlərinin isə hökuməti devirərək ölkəni xaosla sürükləmək istədiyini iddia etmişdir (22). Müharibənin baş verməsinə bir sıra amillər əsas rol oynamışdır. İlk növbədə daxildə baş verən müəyyən tendensiyalar ölkədə vətəndaş qarşdurmasına səbəb olmuşdur. Bu baxımdan ölkədə baş verən siyasi qarşdurmanı daxili və xarici faktorlar olmaqla qruplaşdırmaq mümkündür. Daxili səbəblər aşağıdakılardır:

2.1. İqtisadi səbəblər

2000-ci ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra Bəşər Əsəd atası kimi müxtəlif iqtisadi islahatlar həyata keçirməyi vəd etdi. Bu sıraya iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, xarici investisiyanın ölkəyə cəlb edilməsi və xarici bankların Suriyada işləməyinə icazə verilməsi aid edilə bilər (27).

Suriya iqtisadiyyatına diqqət yetirərkən məlum olur ki, vətəndaş müharibəsindən öncə ölkə iqtisadiyyatı müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşmışdır. 2009-cu ilin məlumatlarına nəzər saldıqda ən mühüm sahələr kənd təsərrüfatı, sənaye, pərakəndə satış və turizmdir (23). Lakin hökumətin azad sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxiləsi və nəzarəti nəticəsində iqtisadi sferada korrupsiyalaşmış bürokratik sistemin formalaşmasına səbəb olmuşdur (4, 104). 2000-ci illərin sonlarına doğru ölkə resurslarının azalması ilə Bəşər Əsədin iqtisadi strategiya iflasa uğramış nəticə etibarlı ilə Suriya xalqı çətin durumla üz-üzə qalmışdır. Həmçinin Əsədin ölkə üzrə şəhərləşmə istiqamətində islahatlar aparması ilə ticarəti inkişaf etdirmək istəyi bir mənada ölkənin başlıca sahəsi olan kənd təsərrüfatının inkişafını tədricən arxa plana keçirdi (12). Sonradan isə quraqlığın baş verməsi və ümumi iqlim şəraitinin coğrafi aspektdə dəyişməsi Suriya vətəndaşlarının əsas gəlir mənbəyi olan kənd təsərrüfatı sektorunun sıradan çıxmasına səbəb oldu.

2.2. Sünni-şiə qarşdurması

Suriyadakı vətəndaş müharibəsi ərəb baharının baş verdiyi ən qaynar bölgə və geosiyasi cəhətdən regional siyasi proseslərə təsir edən faktor kimi çıxış edir. Mülki müharibədə diqqəti cəlb edən əsas amil etnik və dini fərqliliyin tərəflərin qütbləşməsinə təsiri (15). Şiəliyin başlıca qollarından birini təşkil edən ələvilər hələ Fransa müstəmləkəsi dövründə digər dini azlıqlarla müqayisədə daha üstün mövqeyə malik olmuşdurlar. Belə ki, fransızlar həmin dövrdə ələviləri xüsusi hərbi birliklərə cəlb edərək Suriyada və Livanda yerli hərbi gücün yaradılmasına müvəffəq olmuşdur. Yaradılan bu hərbi qruplar müvafiq ərazilərdə iğtişaları aradan qaldırmaq və sabitliyi təmin etmək istiqamətində fəaliyyət göstərmişdir. Onların bu fəaliyyəti sünnilərin narazılığına səbəb olmuşdur. Şiə ələvilərinin Suriyada nüfuz qazanmasına iki əsas amil rol oynamışdır. Həmin amillər ordunun şiələrdən təşkil edilməsi və BAAS partiyasının hakimiyyətə gəlişidir. Həmçinin 1949 və 1954-cü illər arasında baş verən bütün hərbi qiyamlar sünnilər tərəfindən həyata keçirilmişdir. Lakin sünni zabitlər öz arasında hakimiyyət uğrunda mübarizə aparmış bu isə orduda sünnilərin mövqeyinin zəifləməsinə, əvəzində isə şiə ələvilərinin orduda nüfuzunun daha da yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Şiə-ələvi yönümlü BAAS rejiminin siyasi arenaya çıxması müasir Suriya tarixində yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Siyasi elitanın azlıq təşkil edən şiələrdən təşkil edilməsi sünnilər tərəfindən kəskin etirazla qarşılanmışdır. Həmçinin Suriya konstitusiyasında dini azadlığın təmin edilməsi əsas müddə kimi göstərsə də, Suriya hökuməti bu məsələdə ayrı-seçkilik hallarına yol vermişdir (6, 17-33). Belə ki, hökumət dini azlıqlara nəzarəti həyata keçirərkən öz siyasi

maraqlarını əlində rəhbər tutaraq dini qruplar arasında gərginliyin artmasına səbəb olacaq mühit formalaşdırmışdır. Nəticədə sünnilər və şiələr arasında dini dözümsüzlük halları artmağa başlamışdır. Sünnilərin əksəriyyəti, “Şiə-Baas” rejimini qeyri-qanuni, zorakı və İslam əleyhinə olaraq qəbul etmişdir. Sünni müsəlmanların fikrincə, ələvi azlıqlar silahlı qüvvələr vasitəsilə hakimiyyəti ələ keçirmiş və dini təhsilin qadağan edilməsi kimi sərt tədbirlər tətbiq etmişdir. Bu, sünnilərin dini həssaslığına və sosial-iqtisadi maraqlarına təsir etmişdir. İdarə edənlə idarə olunan arasında bir uçurum formalaşmağa başlamışdır. Hələ Hafız Əsəd hakimiyyəti dövründə ölkə başçısı şiə-ələvilərinin məskunlaşdığı şəhərlərdə məscidlər inşa etmiş, ictimaiyyət içərisində dualar etmiş və insanları eyni işlərə görməyə təşviq etmişdir (26). Bəşər Əsədə qarşı etirazlar başladıqdan sonra isə şiə və sünni arasında ixtilaflar dərinləşməyə başlamışdır. Etirazların miqyasının genişlənməsi ilə vətəndaş müharibəsinin başlanması sünni və şiələrin birlikdə məskunlaşdığı ərazilərdə məzhəb qarşılıqlarını artmışdır. Sünnilər Əsəd rejiminin devrilməsinə çalışdırlarsa, şiə-ələviləri Əsədi dəstəkləyir, o gedərsə, böyük qırğınlara məruz qalacaqlarını düşünürdülər (24).

2.3. Rejimin siyasi təzyiqi

Rejim xalqın siyasi proseslərə müdaxilə imkanlarını zorakı və inzibati üsullarla minimuma endirmişdir. Təhlükəsizlik qüvvələri insanları siyasi baxışlarına görə həbsə məruz qoyaraq onlara işgəncə vermişdir. Ölkədə məhkəmə müstəqilliyi yox idi. Bu baxımdan hökumət insanların şəxsi hüquqlarını pozmaqdan çəkinməmişdir. Bir çox vətəndaş hüquq və azadlıqlarına məhdudiyət tətbiq edilmişdir. Bu sıraya söz və mətbuat azadlığı, sərbəst toplanma azadlığı, din azadlığı daxildir. Bundan əlavə, hökumət tamamilə korrupsiyaya bulaşmışdır (36).

Bəşər Əsədin rəhbərlik dövründə Suriya insan hüquqları və azadlığı sahəsində qalmaqda idi. Belə ki, 1962-ci ildə elan edilən fəvqəladə vəziyyətin davam etməsi təhlükəsizlik qüvvələrinin geniş səlahiyyətlərə malik olması insanların kütləvi şəkildə haqsız yerə həbsə atılmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə sosial şəbəkələrdən istifadənin genişlənməsi ilə müxaliflərin öz fikirlərini daha geniş miqyasda insanlara əlverişli formada çatdırması siyasi rejimin narahat etmişdir, Ona görə də Bəşər Əsəd müxtəlif tədbirlərə əl atmışdır. Nümunə kimi 2007-ci ildə Facebooku qadağan etmişdir (29).

Bütün bu siyasi təzyiqlər xalqda hökumətə qarşı nifrət hissini gücləndirmiş, nəticədə insanlar Əsədin hakimiyyətini qəbul etməyərək daha geniş və təşkilatlanmış şəkildə nümayişlər keçirməyə başlamışdır (31).

3. Regional və global güclərin vətəndaş müharibəsinə təsiri

Daxili səbəblərdən başqa bir sıra xarici güclərin ölkə daxilində geosiyasi maraqlarının ziddiyyətli xarakter daşması da müharibənin baş verməsində zəmin rolunu oynamışdır. Suriyadakı siyasi böhranın əvvəlindən etibarən iki fərqli qütb mövcud olmuşdur. Birincisi Sünniləri dəstəkləyən qütbdür. Əsasən qərbi ölkələrinin təmsil olunduğu bu qütbdə, Türkiyə, Səudiyyə Ərəbistanı, Qətər və İordaniya kimi ölkələr təmsil olunur. Digər qütbdə isə şiə tərəfdarları təmsil olunur və bir mənada Qərbə qarşı mövqeyi ilə seçilir. Bu ölkələr sırasına isə İran, Rusiya, İraq və Livan aiddir. Bu iki qütbə təmsil edilən 4 ölkənin (Rusiya, İran, Türkiyə, ABŞ), Suriya ilə olan əlaqələri və siyasi proseslərə təsirini də aydınlaşdırmaq zəruridir (10, 1).

3.1. Suriyanın İran və Türkiyə ilə münasibətləri

1979-cu ildən bu yana İran-Suriya münasibətlərinə diqqət yetirdikdə xüsusilə İraq-İran müharibəsinin gedişində münasibətlərin yüksək səviyyədə qurulmasının şahidi oluruq. Xüsusilə hər iki ölkədə xarici dairələrin təsiri nəticəsində baş verən siyasi böhranlı

vəziyyət sözügedən ölkələrin bir-birinə yaxınlaşmasını şərtləndirmişdir. (20, 1). Belə ki, İranın təhlükəsizlik və xüsusi xidmət orqanları Suriya ordusuna Əsədin mövqeyini qoruması məqsədilə yardım etmişdir (19, 6). İki ölkə də Amerikanın İraqdakı fəaliyyətinə etiraz etmiş, Hizbullahı Livanda, Həması isə Fələstində dəstəkləmişdir. Başqa sözlə, ortaq düşmənləri olan ABŞ-ı Yaxın Şərqdə məğlub etmək məqsədilə hər iki dövlət öz qüvvələrini birlikdə səfərbər etmişdir (38, 2). İki ölkənin münasibətlərini müəyyənləşdirdikləri oxşar siyasi prioritetlərə malik olmaları ilə yüksələn xətlə inkişaf etməkdədir. Birinci prioritetləri rejimin siyasi dayanıqlığını təmin etmək, ölkələrin ikinci və üçüncü prioritetləri isə öz növbəsində milli təhlükəsizlik və ərazi bütövlüyünün qorunmasıdır. Suriya məsələsində isə İranın əsas siyasi hədəfi isə ABŞ və İsrailə qarşı mübarizədə Suriyaya hər cür siyasi dəstəyi təmin etməkdən ibarətdir. Bununla yanaşı, iki ölkənin münasibətlərinin hal-hazırda yüksək səviyyədə davam etməsində İranın Şiə rejiminin və Suriyanın yenə Şiə İslamın bir qolu olaraq hesab edilən Ələvi rejiminin təsiri olduqca böyükdür. Suriyada mövcud olan böhran, bölgədəki yeganə Şiə müttəfiqini itirmək təhlükəsi ilə üzləşən İranın həm regional, həm də beynəlxalq gücünə qarşı bir təhdid yaradır. Əsədin devrilməsinin ehtimalı da İranın region üzərində çatmağı planlaşdırdığı hədəflərin qarşısına bir sədd çəkir. Əsəd isə ölkə sərhədləri içərisində itirdiyi gücünü İran və Rusiya kimi müttəfiqlərinin dəstəyi ilə davam etdirməyə çalışır.

Soyuq Müharibənin başa çatmasından sonra Suriya-Türkiyə münasibətləri isə Suriyanın PKK terror təşkilatını dəstəkləməsi, Dəclə və Fərat çaylarının su resurslarının bölüşdürülməsi, Hatay Vilayətinin statusu kimi məsələlər səbəbindən gərginliklərlə yadda qalmışdı. Bu vəziyyət 1998-ci ildə Türkiyənin Suriyanı PKK lideri Abdullah Öcalanı təslim etməməsi dolaylı müharibə ilə təhdid etməsi ilə daha ciddi siyasi xarakter almışdır. Türkiyənin bu cür sərt mövqeyi öz nəticəsini göstərmiş, Suriya kompromisə getməyə məcbur qalmışdır. Ak Partiyasının da hakimiyyətə gəlməsi ilə iki ölkə ilə sıx əlaqələr qurulmağa başlamışdır. Xüsusilə turizm, ticarət, investisiya kimi məsələlərdə münasibətlər inkişaf etdirilmiş, birgə hərbi təlimlər təşkil etmişdir (10, 80). Lakin Ərəb Baharı Dəməşqin xarici siyasətində ciddi dəyişikliklərə yol açmışdır (35, 135). 10 illik əməkdaşlıqdan sonra 2011-ci il böhranı ilə Türkiyənin Suriyaya qarşı mövqeyi tamamilə əks istiqamətdə dəyişmişdir. Türkiyə, Ərəb Baharının baş verdiyi digər ölkələrlə müqayisədə bu dəfə daha fərqli bir mövqə nümayiş etdirmiş, Suriya Böhranında fəal rol oynamağı əsas siyasi prioritet olaraq qəbul etmişdir. Hal-hazırda Türkiyə açıq şəkildə Əsədin devrilməsini istəyir və müxalifətə dəstək çıxır. Suriyada siyasi gərginlik başladıqdan sonra Türkiyə Əsəd rejimini islahat aparmağa çağırmış, artan qaçqın sayına baxmayaraq 2011-ci ilin sonuna qədər islahatların reallaşması üçün gözləmiş, Əsəd rejiminə qarşı sərt mövqə nümayiş etdirməkdən çəkinmişdir (10, 79). 2011-ci ilin sonundan etibarən Baş Naziri Ərdoğan ilk dəfə Əsədin istefa verməsinin labüdlüyünü qeyd etmiş bundan sonra dövlətlər arası münasibətlər gərginləşməyə başlamışdır (30). 2012-ci ildə isə Türkiyə təhlükəsiz bölgə tələbi ilə çıxış edərək, BMT, NATO və ABŞ-ı Suriyaya hərbi müdaxilə etməyə çağırmış, ancaq dəstəklənməmişdir (35, 131). Göründüyü kimi, Türkiyə qonşuluğunda yerləşən və ölkədəki daxili duruma təsir etmək imkanı olan Suriya böhranında fəal siyasi mövqeyi ilə seçilməkdədir (32, 1).

3.2 Suriyanın Amerika Birləşmiş Ştatları və Rusiya ilə Münasibətləri

ABŞ-Suriya münasibətləri rəsmi olaraq 1944-ci ildə başlamışdır. 1967-ci ildə Ərəb-İsrail müharibəsinin baş verməsi ilə münasibətlərdə durğunluq yaranmış, 1974-cü ildə yenidən bərpa olunmuşdur (37). 1990-cı ildə Səddam Hüseynin Küveyti işğalından sonra ABŞ və Suriya münasibətləri daha da yaxınlaşmışdır. Suriya Amerikanın rəhbərlik etdiyi Küveyti azad etmə əməliyyatında iştirak etmişdir. 1990-2001-ci illərdə davam əməkdaşlıq münasibətləri Suriyanın Livanı işğal etməsi ilə gərginləşməyə başlamışdır. Amerika

Suriyanı terrorçu qrupları dəstəkləməkdə günahlandırmış və bu işğala etiraz etmişdir. Bu istiqamətdə ABŞ Suriyaya iqtisadi sanksiyalar tətbiq etmişdir (17). Vətəndaş müharibəsinin başlanması ilə Əsədin istefasını tələb edən ABŞ, beynəlxalq arenada problemin həlli üçün aparılan danışıqlarda əsas güc mərkəzi kimi çıxış etmişdir. Xüsusilə Suriyaya humanitar yardım məsələsində fəallıq göstərən ABŞ, bir tərəfdən də ölkəyə qarşı 2004-cü ildən bəri qüvvədə olan iqtisadi sanksiyaları sərtləşdirməyə davam etmişdir (37).

Suriya-Rusiya münasibətləri hələ Sovet Rusiyası dövründə formalaşmağa başlamışdır və həmin dövrdə Suriya ilə SSRİ arasında xüsusən hərbi sahədə əməkdaşlıq daha qabarıq şəkildə özünü göstərmişdir. Bu münasibətlər 1980-ci ildə iki ölkə arasında imzalanmış Dostluq və İttifaq Sazişi ilə daha da möhkəmlənmişdir. Bu yaxın münasibətlərə baxmayaraq Suriyanın Qərblə yaxınlaşmaq istəyi təzahür etmişdir. Həmçinin, Suriyanın müstəqil siyasət yürütmək istəyi SSRİ ilə münasibətlərinin pozulmasına səbəb olmuşdur. Hafiz Əsədin hakimiyyətinin sonlarına doğru SSRİ-nin süqutu ilə bərabər münasibətlərdə soyuqluq özünü göstərməyə başlamışdır. Məsələn, SSRİ-nin illərlə göstərdiyi hərbi yardım Rusiya tərəfindən davam etdirilməmişdir. Lakin Rusiyada Putinin hakimiyyətə gəlişi münasibətlər yenidən müsbət məcraya yönəlmişdir. Suriya Rusiyanın nüfuz dairəsinin genişləndirməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli geopolitik ərazidir. Bu səbəbdən həm iqtisadi, həm hərbi yardımlar yenidən bərpa olunmuşdur. Başqa sözlə, iki ölkə arasındakı əlaqələr siyasi və strateji maraqlar naminə güclənmişdir (11, 1). Bundan başqa, Rusiya avtokratik rejimlərə qarşı yönələn Ərəb Baharının hərəkətinə qarşı çıxmış, xüsusən regionda əsas müttəfiq kimi gördüyü Suriyada Əsədin hakimiyyətinin qorunub-saxlanılmasına çalışmışdır (7). Ancaq Rusiyanın Əsəd rejimini dəstəkləməsi ölkədə siyasi təlatümlərin artmasına və siyasi böhranın dərinləşməsinə rəvac vermişdir (28, 3).

Nəticə

Bütün qeyd edilənlər Suriyada uzun müddətdir davam edən vətəndaş müharibəsinin yalnız Ərəb Baharının gətirdiyi xalq hərəkətindən qaynaqlanmadığını, əksinə, müxtəlif ictimai-siyasi səbəblərin, xarici amillərin və Suriya tarixinin tərkib hissəsi kimi ortaya çıxdığını göstərir.

İctimai-siyasi səbəblər içərisində məzhəb fərqlilikləri və iqtisadi çətinliklərin yansıması, hakimiyyətdə təmsil olunan şəxslərin xalqa qarşı siyasi təzyiqlərini də ölkədəki siyasi durumu çətinləşdirən əsas faktorlardan biridir. Suriya tarixində bir-birini əvəzləyən avtokratik rejimlərin insanlara qarşı göstərdiyi zorakılıqlar xüsusilə Hafiz Əsəd dövründən etibarən ölkə daxilində güclü bir müxalifətin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Müsəlman Qardaşları adlı təşkilatın təmsalında bu müxalif qruplar güclü repressiyalara məruz qalmışdır.

Bəşər Əsəd dövründə də ziyalı şəxslərin rəhbərliyi ilə "Dəməşq Baharı" adlı hərəkəti nümunəsində müxtəlif zamanlarda etirazlar başqa qaldırmış, ancaq hər biri digərindən daha sərt şəkildə yatırılmışdır. Ərəb Baharının ortaya çıxması isə artıq xalq üsyanlarını yatırılmayacaq bir ölçüyə gətirmiş, sürətlə ölkə ərazisinə yayılan etirazların qarşısını almaq rejim tərəfindən mümkün olmamışdır. Lakin diqqət çəkən başqa önəmli məqam ondan ibarətdir ki, hər nə qədər müxaliflərin sayı və gücü geniş miqyaslı xarakter daşısa da, bu etirazlar Əsəd hakimiyyətinin devrilməsi üçün yetərli olmamışdır. Belə ki, Suriyada uzunmüddətli geosiyasi maraqları olan qlobal və regional güclərin vətəndaş müharibəsinə müdaxiləsi və ölkədəxili proseslərdə iştirakı müxaliflərin mövqeyini zəiflətməmişdir. Xüsusilə də Rusiya və İranın hərbi güc də daxil olmaqla bir çox aspektdən rejimi dəstəkləməsi Əsədin günümüzə qədər hakimiyyətdə qalmasını təmin edən əsas faktordur. Göründüyü kimi Amerika Birləşmiş Ştatları başda olmaqla qərb dövlətlərindən gələn dəstək müxaliflər üçün yetərli olmamışdır.

Nəticə etibarlı ilə, tarixən Suriyada mövcud olan avtokratik idarəçilik, məzhəblərə-rası ixtilaf və iqtisadi çətinliklərin doğurduğu vətəndaş müharibəsi hazırda davam siyasi situasiyanın müsbətə doğru dəyişməsinə əngəl törətməkdədir. Ölkədəki böhranlı vəziy-yəti aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə daxili prosesləri diqqətlə analiz edib konkret tək-liflər irəli sürmək, həmçinin regional və global güclərin bölgədəki maraqlarının ortaq nöqtədə kəşifməsinə təmin etməklə mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Mustafa B. Suriye Raporu. İstanbul: Cumhuriyet kitapları, 2006, 288 s.
2. Sabahattin Ş. Ortadoğuda İdeolojik Bunalım. Suriye BAAS partisi ve ideoloji. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004, 376 s.
3. Abboushi Political Systems of the Middle East in the 20th Century. New York: Dodd Mead, 1971, 345 s.
4. Alan G. Syria: Neither Bread nor Freedom. London: Zedbooks, 192 s.
5. İtamar R, Syria under the Ba'th, 1963–66. Israel Universities Press. 1972. 276 s.
6. Maoz M., Winckler O. Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East, Sussex Academic Press, 1999, 296 s.
7. Nikolaos Van Dam. Destroying a Nation: The Civil War in Syria. London: Tauris Co Ltd. 2017, 256 s.
8. Raymond H. Syria: Revolution From Above. London: Routledge, 2002, 204 s.
9. Raymond H. Syria: From Authoritarian Upgrading to Revolution? *International Affairs*, Volume 88, Issue 1, January 2012, 95-113 s.
10. Mehmet N.U. The Economy Reflections of Turkey-Russian Relationship During Syria Crisis, International Conference on Eurasian Economies 2017, Session 3A: International Economics (<https://www.avekon.org/papers/1866.pdf>)
11. Aghayev E. and Katman F., 2012, Historical Background and the Present State of the Russian Syrian Relations, 2012 (http://www.erjournal.ru/journals_n/1354741741.pdf)
12. Aron L. Drought. Corruption and War: Syria's agricultural crisis, Carnegie Middle East Center, 2014 18 aprel (<https://carnegie-mec.org/diwan/55376?lang=en>)
13. BBC News, Syrian President Bashar Al-Assad: Facing down rebellion, 3 sentyabr 2018 (<https://www.bbc.com/news/10338256>)
14. BBC News "Syria Profile: Timeline", 2016, 6 may (<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14703995>)
15. Brammer A.B. Alawites and the Fate of Syria, 2014 4 yanvar (<http://origins.osu.edu/article/alawites-and-fate-syria>)
16. Carnegie Middle East Center, The Damascus Spring, 2012 aprel (<https://carnegie-mec.org/diwan/48516?lang=en>)
17. Crane M. Middle East: U.S-Syrian Relations, 2005 22 fevral (<https://www.cfr.org/background/middle-east-us-syrian-relations#p0>)
18. David B. Syrias Economy Picking up the Pieces, 2015 iyun (https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/20150623SyriaEconomyButter.pdf)
19. Fulton Holliday & Wyer. Iranian Strategy in Syria, 2013 may (<http://www.understandingwar.org/sites/default/files/IranianStrategyinSyria-1MAY.pdf>)
20. Goodarzi J. M, Syria and Iran: Alliance cooperation in a changing regional environment, 2013 yanvar (<https://dergipark.org.tr/download/article-file/209654>)
21. Harvard Divinity School. The Baath Party in Syria (<https://rlp.hds.harvard.edu/faq/baath-party-syria>)
22. Harvard Divinity School. Syria Country Profile, 2016. 27 fevral (http://rlp.hds.harvard.edu/files/hds-rlp/files/syria_country_profile.pdf?m=1457568787)
23. Jamal M. Syria's Frail Economy, Before and after the revolution, 2013 aprel (<http://english.alarabiya.net/en/perspective/alarabiya-studies/2013/04/01/Syria-s-frail->

- economy-before-and-after-the-revolution.html)
24. Manfreda P. The Difference Between Alawites and Sunnis in Syria, 2019 30 iyul (<https://www.thoughtco.com/the-difference-between-alawites-and-sunnis-in-syria-2353572>)
 25. Neil M. Hafez Al-Assad, Who turned Syria into a Power in Middle East, New York Times, June 11 2000 (www.nytimes.com/2000/06/11/world/hafez-al-assad-who-turned-syria-into-a-power-in-the-middle-east-dies-at-69.html?pagewanted=all)
 26. Nguyen P. M. Syrian Alawites; Their History, Their Future, 2015 28 oktyabr (<http://www.theislamicmonthly.com/syrian-alawites-their-history-their-future/>)
 27. Nimrod R. Syria's Fragile Economy, 2007 iyun (<https://www.israpundit.org/syrias-fragile-economy/>)
 28. Nizameddin T. Russia and Syria, 2012 iyul (http://www.cicerofoundation.org/lectures/Talal_Nizameddin_RUSSIA_SYRIA.pdf)
 29. Oweis K.Y. Syria Blocks Facebook in Internet Crackdown, 2007 24 Noyabr (<https://www.reuters.com/article/us-syria-facebook-idUSOWE37285020071123>)
 30. Philips C. Into the Quagmire: Turkey's Frustrated Syria Policy, 2012 dekabr 5 (https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Middle%20East/1212bp_phillips.pdf)
 31. Ramadan T. The Syrian Maelstrom: How Repression, Drought & Climate Change Drove the Civil War, 2014 23 sentyabr (<https://www.juancole.com/2014/09/maelstrom-repression-climate.html>)
 32. Raymond H. Back to Enmity Turkey-Syria Relations Since the Syrian uprising, 2015 (https://research-repository.st-andrews.ac.uk/bitstream/handle/10023/6068/Turkey_Syria_Relations_Orient_I_2015_Hinnebusch_1_.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
 33. The Economist, The Economist Explains Why Russia is an ally of Assad, 2015 30 sentyabr (<https://www.economist.com/the-economist-explains/2015/09/30/why-russia-is-an-ally-of-assad>)
 34. Thomas P. Crown Center for Middle East, Brandeis University, 2014 fevral. (<https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB77.pdf>)
 35. Tziarras Z. Turkey's Syria Problem, 2015. (http://da.unic.ac.cy/wp-content/uploads/2015/10/vol_11-no_3-tziarras.pdf)
 36. UNHCR, Bureau of Democracy. Human Rights, and Labor. 2011 8 aprel (<http://web.archive.org/web/20121120173922/http://www.unhcr.org/refworld/country,,,SYR,,4da56d83a2,0.html>)
 37. U.S. Department of State, Bureau of Near Eastern Affairs, U.S Relations with Syria 2018 23 iyul (<https://www.state.gov/u-s-relations-with-syria/>)
 38. USIP, Syria's Alliance with Iran, 2007 may (https://www.usip.org/sites/default/files/syria_iran.pdf)
 39. Volker P. Syria Under Bashar al-Asad: Modernisation and the Limits of Change, London, Oxford University Press for International Institute for Strategic studies 2004. (https://kissly.net/book/974A000FB30559E41776?utm_source=ps46&utm_medium=siqopaquano.tk&utm_campaign=fnom&x=4181581)
 40. William P, Understanding: From Pre-Civil War to Post-Assad, 2013 dekabr (<https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/understanding-syria-from-pre-civil-war-to-post-assad/281989/>)
 41. Yuri B. A Short History of Syria's Brutal First Family, 2013 sentyabr (<https://www.mic.com/articles/62771/a-short-history-of-syria-s-brutal-first-family#.qaGKQcMPG>)

*Резюме**Тамерлан Ахмедлы**Исторические корни гражданской войны в Сирии и вызвавшие ее причины*

«Арабская весна», которая, начиная с Туниса, постепенно начала распространяться на другие страны региона, не обошла и Сирию. Если раньше народные протесты воспринимались властью страны спокойно, то массовая вспышка протестов в масштабах страны заставило правительство страны обратиться к насильственным методам. Ситуация, которая со стороны больше оценивалась как межсектовый конфликт, в действительности представляла собой общенародное движение низшего слоя, направленное против управления существующего режима. В последующем развитии событий вооружение оппозиции повлекло страну в большой хаос. Вмешательство международных сил в политические процессы внутри страны еще больше напрягло политическую обстановку в регионе. Гражданская война, начавшаяся в Сирии в целом с 2011 года, и продолжающиеся по сей день столкновения привели к серьезному политическому кризису. А кризисная ситуация послужила основанием для образования в регионе различных террористических организаций и расширения их деятельности. Безусловно, возникновение в стране подобной негативной политической ситуации связано с рядом факторов. Здесь следует отметить как экономические, политические, социальные аспекты, так и давление продолжающегося долгое время авторитарного режима. В том числе столкновение интересов региональных и глобальных сил по региону привело к плачевным для Сирии последствиям. И что самое важное, мир и спокойствие в регионе обеспечить не удалось. С этой точки зрения тщательный просмотр процессов, происходящих в Сирии, с установлением факторов, влияющих на политическую среду, имеет существенное значение для прекращения наступивших в регионе катаклизмов. Также субъекты, составляющие гражданскую войну в Сирии, необходимо разделить на два ключевых направления – внутренние и внешние. С другой стороны, выяснение интересов субъектов конфликта с обеих сторон, установление посреднической позиции между двумя открытыми к диалогу сторонами и взаимный компромисс в некоторых вопросах носит важный характер для восстановления мира в Сирии. Принимая к сведению указанное, необходимо просмотреть события, которые имели место с прошлого по наши дни, чтобы оценить происходящие в стране политические тенденции в общем аспекте.

Ключевые слова: Сирия, Асад, режим, война, кризис

*Summary**Tamerlan Ahmadli**Historical roots and causes of civil war in Syria*

The influence of “Arabic spring” beginning from Tunis and penetrating to the other countries of the region also affected Syria. Earlier the national movement was met by the country government quietly, but spreading of the protests massively in the country scale made the country government apply the violent methods. The situation evaluated more as the intersectal conflict from the beyond was actually a national movement of lower class directed against the administration of the current regime. Being armed of the opposition in the subsequent progress of the events led the country to enormous chaos. The intervention of the international powers to the internal political policies intensified the political situation in the region entirely. The critical situation created basement for the enlargement of the creation and activity of the different terror organizations in the region. Of course, the creation of such negative situation in the country is related to many factors. In such case, it should be mentioned both economic, political, social aspects and the influence of autocratic regime continuing in the country for long time. As well as the crossing of the interests of regional and global powers for the region caused unpleasant results for Syria. The most importantly, it was not possible to provide the peace and tranquility in the region. In this respect, determination of factors influencing social environment by considering carefully the processes occurred in Syria is of important significance in respect of to end the political cataclysm occurred in the region. As well as it is inevitable to separate the subjects involved to the civil war in Syria for two main direction being internal and foreign subjects. In the second side, clarifying the interests of conflict subjects, determining the common position between the parties open to dialogue and compromising mutually in some issues are of important characteristics for establishing the peace in Syria. Taking into account the mentioned, it is necessary

to consider the events occurred from past up to now for evaluating the political tendencies occurred in the country in the general aspect.

Key words: *Syria, Asad, regime, war, crisis*

Baş redaktorun müavini s.e.d., prof. İbrahimova Gülzar İsxan qızının rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.